

PRILOG POZNAVANJU UMJETNIČKIH UVEZA MARULIĆEVIH KNJIGA U SPLITU

Nevenka Bezić-Božanić

Oprema knjige jedna je od značajnijih grana primijenjene umjetnosti koja još uvijek nije dovoljno istražena i ne posvećuje joj se dovoljna pažnja. Tu i tamo spomenut je tek usput poneki vredniji primjerak, a u arhivskoj građi opisi pojedinih uveza više ili manje nisu ni uočeni. Oprema knjige odatle je kulturnu razinu sredine u kojoj je nastala, osjećaj za estetsko oblikovanje i ljubav prema posjedovanju same knjige.¹ Od najstarijih ukrašenih uveza knjiga u Dalmaciji u 12. i 13. stoljeću preko gotike, renesanse i baroka pa do naših dana možemo pratiti tu djelatnost.² Pisani izvori spominju nekoliko imena uvezivača knjiga i zlatara u Dalmaciji koji su kovali metalne zakovice, okove i kopče.³ Isto tako pojedini samostani koji su posjedovali veće biblioteke imali su vlastite radionice za uvezivanje knjiga jer se knjige u to vrijeme nisu uvezivale u tiskarama u posebne korice. Tako se primjerice u samostanu Male braće u Dubrovniku sačuvao do naših dana alat kojim su se utiskivali ukrasi na kožne uveze, a po oznakama sloga mogu se datirati u 16. stoljeće.⁴ Prema određenim ukrasima i načinu rada na tim uvezima mogu se prepoznati i neke radionice kao što je slučaj s uvezima inkunabula u spomenutom samostanu, sve su uvezane na isti način s istim biljnim i geometrijskim ukrasima, samo s nekim inačicama u rasporedu.

Marko Marulić ostavio je oporučno knjige iz svoje knjižnice splitskim samostanima franjevaca i dominikanaca, koje su do naših dana stigle samo

¹ Rilegature veneziane del XV e XVI secolo. Catalogo a cura di Tammaro de Marinis, Venezia 1955.

² Lj. Karaman: O umjetničkoj opremi knjige u Dalmaciji. U knjizi: Eseji i članci. Zagreb 1939, str. 152–165.

³ N. Bezić-Božanić: Majstori Dalmacije I, Split 1978, str. 258, 259, 265, 266, 267, 268.

⁴ Ista: Prilog proučavanju umjetničkog uveza knjiga u Dalmaciji. Zbornik muzeja primijenjene umjetnosti 18, Beograd 1974, str. 81–90.

s ostacima korica, a po svemu sudeći imale su kožne uveze.⁵ Splitska rensansna sredina s radionicama umjetničkih obrta poznatim iz arhivske građe u 15. i 16. stoljeću uz Marulićevu sklonost ka likovnim izričajima bila je zacijelo poticaj da svoje knjige i knjige iz svoje biblioteke opremi uvezima koji će zacijelo zadovoljiti njegov umjetnički ukus.⁶ Sačuvane knjige iz njegove knjižnice koje je poklonio tim samostanima bile su po ostacima korica od tanke daske i s tragovima smjese što se upotrebljavala pri izradi, obložene kožom, ali je vjerojatno njihova česta i dugotrajna upotreba pa i nemila sudbina pojedinih biblioteka uništila do kraja te uveze.

U Marulićevoj oporuci posebno se spominje knjiga koju je ostavio svom prijatelju mletačkom plemiću Augustinu de Mula. To je Evanđelje ispisano Marulovom rukom na papiru od kozje kože i uvezano u korice od bivoljeg roga. Očito je taj uvez bio vrlo skupocjen jer je čak i posebno u oporuci istaknut, ali i korice od roga veoma su rijetke u povijesti uveza knjiga.⁷

Za uvez knjiga Marulićeva doba uglavnom se upotrebljavao slijepi tisak u koži. To se postizavalo tako što je knjiga najprije dobila na prednjoj i stražnjoj strani drvenu podlogu koje su posebnim komadom deblje kože međusobno spojene preko hrpta. Takve su se podloge premazivale gustom smjesom brašna i vode, a polja na hrptu pojačavala su se s dvije ili tri kožne vrpce, ovisno o veličini knjige, koje ostaju ispučene nakon što se položi gornji komad kože. Ponekad se posebno obloži najprije hrbat i potom prednja i stražnja strana korica. Dok je smjesa još vlažna, koža se nategne i posebnim metalnim alatom izvlači se ili utiskuje ukras u tzv. slijepom tisku. Pošto se koža osuši, ostaje udubljen ukras, a koža se zavrne prema unutra i oblijepi jednobojsnim ili raznobojnim papirom. Knjigama manjeg oblika umjesto drva postavljao se deblji karton ili višeslojni deblji papir. Uvezi su se radili od fine tanke kože ili safijana prirodne boje ili obojene nekom drugom bojom, u slučaju Marulićevih knjiga najčešće svedom.

Takav način obrade uveza sačuvao se na više Marulićevih djela što se nalaze po splitskim bibliotekama. To su većinom uvezi 16. stoljeća, iz vremena kad su knjige objavljene, ili nešto kasnije. Naime u to vrijeme se knjige nisu uvezivale u tiskarama, već su njihovi vlasnici prema nahodanju ili osobnom ukusu sami davali uvezati knjige. Među uvezima Marulićevih knjiga u Splitu razlikujemo dvije vrste: prvaj pripadaju vrijedna likovna ostvarenja i vrhunska obrtnička obrada, a drugoj uvezi manje vještih majstora ili nekoj samostanskoj radionici. Poznato je da su takve radionice postojale u samostanima, jer su upravo oni imali veće biblioteke, knjige su se više čitale pa je trebalo voditi računa o tome da budu što bolje sačuvane. Zacijelo se i neki

⁵ Četiri knjige koje su preostale od Marulićeve darovnice splitskom Dominikanskom samostanu sve su ostale bez korica, a sačuvala se tek drvena podloga. O. A. Zaninović: Marulićeve knjige u Dominikanskoj knjižnici u Splitu. Marulićev zbornik, Zagreb 1950, str. 301–310.

⁶ C. Fisković: Marko Marul Pečenić i njegov likovni krug. U knjizi: Baština starih hrvatskih pisaca. Split 1978, str. 64–87.

⁷ F. Rački: Oporuka Marka Marulića. Starine JAZU, knj. XXV, Zagreb 1892. str. 152–163. — ... Euangelia mea in chartis caprinis manu mea conscripta et concinata cum tabellis de bubali... — Marulić je sam opremao svoje rukopise vlastitim crtežima. C. Fisković: N. dj. str. 115.

franjevac u splitskim samostanima bavio uvezivanjem knjiga, iako nam osim više uveza nije ostalo drugih tragova.

Jedan je od likovno najvrednijih uveza Marulićevih djela iz 16. stoljeća u Splitu onaj knjige »De institutione bene vivendi per exempla sanctorum« koja je prevedena na njemački jezik i tiskana kod tiskara Johanna Mayera 1583. godine u Dilingenu.⁸ Knjiga je uvezana u svijetlu prirodnu boju kože s bogato ukrašenim koricama u slijepom tisku. Na prednjoj strani u sredini je raspeti Krist, a na stražnjoj Uskrsnuće. Uokolo središnjih prizora teku trake sa cvjetnim ukrasima, a uz rub su poredani ljudski likovi s jedva čitljivim natpisima: Fides, Caritas, Fortis, Spes. Hrbat je od glatke kože bez ukrasa s četiri polja i tri rebra, a knjiga se zatvara s dvije metalne lijevane kopče. Na koji je način ona došla u posjed Naučne biblioteke u Splitu, nije poznato, ali je očito da je pripadala nekoj privatnoj biblioteci koja je cijenila ne samo Marulićeva djela, nego i opremu knjiga, jer upravo to potvrđuje i ova knjiga.⁹ Još jedno izdanje ove knjige od istog izdavača iz 1602. godine također ima ukrašeni kožni uvez, a čuva se u Arheološkom muzeju u Splitu, zacijelo iz neke privatne biblioteke. Taj uvez je skromniji, isto tako je izrađen u slijepom tisku na tamnosmeđoj koži. Cijela površina je prekrivena trakama s ukrasima koji teku od ruba korica prema sredini u tri reda, a u sredini su dvije uspravne trake. Vanjske dvije trake su šire i imaju vitičaste ukrase, dok su ostale uže i između stiliziranog cvjetnog ukrasa nalaze se u medaljonima mali portreti. Hrbat ima pet polja s četiri rebra i jednostavne metalne lijevane kopče s ostacima kože kojom se knjiga zatvarala. Taj je uvez očito izradio neki manje vješt majstor, jer ukrasi nisu ravnomjerno utisnuti, pomaknuti su i ne spajaju se kako bi trebalo. Po stilskim odlikama nastao je vjerojatno u vrijeme kad je knjiga objavljena ili nešto kasnije. Naime, metalni oblici za slijepi tisak upotrebljavali su se dugo vremena ne vodeći uvijek računa o tome odgovaraju li dobi nastanka određenog sloga, posebno kad se radi o manjim domaćim radionicama, što je u ovom slučaju moguće.

U Naučnoj biblioteci čuvaju se dvije Marulićeve knjige s ukrašenim uvezima. To su isto tako dva prva izdanja djela »De institutione bene vivendi

⁸ Sechs Bücher. Von gedächtnus würdigen Reden vud Thatten. Oder: Von Lehr vud vuderweifung dass Leben wol vud selig anzustellen nach form der Hailigen lebens Altes vud Newes Testaments. Dilingen, Johannem Mayer, 1583. — Naučna Biblioteka — Split. Sechs Bücher. Von gedächtnus würdigen Reden vud Tatten. Oder: Von Lehr vud vuderwaifung dass Leben wol vud selig anzustellen nach form der Hailigen lebens Altes vud Newes Testaments. Dilingen, Johannem Mayer, 1602. — Arheološki muzej — Split. Katalog izložbe u Papalićevoj palači u Splitu priručene od 8. do 22. X. 1950. godine prigodom petstogodišnjice rođenja Marka Marulića. Split 1950, str. 26.

⁹ Lj. Vasiljev: Tri renesansna poveza iz 1544. godine iz zbirke SANU. Zbornik Muzeja za primenjenu umetnost 18, Beograd 1974, st. 39–45. — Jedan od renesansnih uveza objavljenih u ovom radu ima iste ukrase na koricama kao i Marulićev prijevod iz 1583. godine. To je kompozicija Uskrsnuća i Raspeća, likovi Spes, Fides, Caritas, te trake s medaljonima i cvjetnim ukrasom, samo su drugačije rasporedene. Uvez je čak i datiran 1544. godinom. Na osnovu inicijala utisnutih na uvezu MP autorica zaključuje da je moguće da je kalupe za slijepi tisak radio poznati mletački kartograf i pečato-rezac Matteo Pagani. On je između 1538. i 1562. godine imao svoju radionicu u Veneciji. Bio je poznat i kao vrsni rezač drvenih oblika za tisak, pa je možda izrađivao i oblike za slijepi tisak, koji su se mogli prenositi i upotrebljavati i u drugim radionicama.

per exempla sanctorum« tiskane u Mlecima 1506. godine.¹⁰ Jedna ima tek djelomično sačuvan uvez u tamnosmedoj koži sa slijepim tiskom, koji je samo djelomično sačuvan s jedva vidljivim biljnim ukrasima i metalnim lijevanim četvorokutnim kopčama koji se sužava na mjestu gdje je umetnuta koža što se spaja sa stražnjom koricom. Kopče su uz rub ukrašene ugraviranim cik-cak ukrasom. I druga je knjiga uvezana u tamnosmeđu kožu. Uz rub korice teče okvir unutar kojeg su kasnogotički ukrasi u obliku četverolista, a u sredini je postavljeno pet četverokuta s listićima, tako da čine križ jednakih krakova. Na hrptu su tri polja sa dva rebra i uobičajene metalne kopče. Tvrdoća i loše obrađena koža, te nevješto utisnuti kalupi odaju ruku početnika ili neke lokalne radionice. Kad bismo mogli utvrditi odakle su knjige došle u biblioteku, možda bismo mogli odrediti gdje su pojedini uvezi nastali.

U istoj biblioteci čuva se i »Evangelistar« Marka Marulića objavljen u Beču 1529. godine.¹¹ Također je uvezan u tamnosmeđu kožu, ukrašen renesansnim slijepim tiskom ali u vrijednoj i finoj obradi. Uokolo teče rub bez ukrasa, a u sredini su tri trake s renesansnim biljnim cvijetnim ukrasom, s viticama i listićima. Uvez je obnovljen tako da je na novi hrbat nalijepljena stara koža sa slijepim tiskom. Hrbat je podijeljen na četiri polja, a drugo je polje od crvene kože s utisnutim natpisom: EVANGEL. MARULO. Pri obnovi uveza kopče su nestale.

Ovih nekoliko uveza koji su se sačuvali iz vremena kad su se Marulićeva djela objavljivala nešto kasnije, govore ne samo o vrijednosti tog književnog stvaralaštva i odnosa prema knjigama — knjige se u tiskarama nisu uvezivale — nego i o jednom umjetničkom obrtu i na ovim našim prostorima u 16. i 17. stoljeću. Možda su neke Marulićeve knjige i uvezane u gradovima u kojima su i tiskane po želji naručilaca, ali su vjerojatno neke uvezali i domaći majstori. Iako se u Dalmaciji u to vrijeme nisu tiskale knjige, taj je obrt bio poznat jer su poznata i imena nekoliko domaćih uvezivača knjiga. Kad se jednom istraže dosad zaboravljeni uvezi u našim starim knjižnicama, zacijelo će se moći točnije odrediti i gdje su pojedini nastali, osobito kad su u pitanju pojedine radionice. Iako još uvijek arhivska građa nije dovoljno istražena, poznato je da je u Splitu sredinom 16. stoljeća djelovao uvezivač knjiga Frano Rudičić, a u 17. stoljeću Petar Kahić.¹²

Više Marulićevih knjiga koje se čuvaju u splitskim bibliotekama uvezane su u meki uvez obložen tankom kozjom kožom, a nije se sačuvao nijedan uvez Marulićevih knjiga u Splitu iz 18. stoljeća, da bi se početkom 19. stoljeća pojavio poneki u empire slogu. To je doba u kojemu su se čitave obiteljske knjižnice jednako ukoričavale, a samo na hrptu bio bi najčešće zlatnim slovi-

¹⁰ Marcus Marulus Spalatensis De institutione bene vivendi per exempla sanctorum. Venetiis, Presbiter Franciscus Lucensis de Consortibus et Bernardinus de Vitalibus, 1506. — Naučna biblioteka — Split.

¹¹ Evangelistarium Marci Maruli Spalatensis viri disertissimi: opus vere evangelicum cultissimoque adornatum sermone: sub fidei: spei α caritatis titulis: in septem partitum libros. Apud Inclitam Coloniam 1529. — Naučna biblioteka — Split.

¹² C. Fisković: Dubrovački sitnoslikari. Prilozi povijesti umjetnosti u Dubrovniku 6, Split 1950, str. 9.

ma utisnut naslov. Takvu ukalupljenu sudbinu doživjela su i neka Marulićeva djela, a i neka izdanja u osvit 19. stoljeća.¹³

Sudeći po sačuvanim uvezima Marulićevih djela tiskanih u europskim tiskarama, njegove su knjige bile cijenjene i mnogo čitane. Često upotrebljavane knjige dobivale su i čvršći ili prema potrebi nov uvez. Stoga uz više Marulićevih knjiga ne možemo povezati vrijeme tiskanja knjige i uveza, jer su one naknadno uvezivane od vlasnika u sredini u kojoj je on živio. Čvrsti kožni uvezi ukrašeni slijepim tiskom i metalnim kopčama bili su najčešće određeni za knjige osobito vrednovane, ali i mnogo čitane, kao što su evanđelistari, misali, bratimske i notarske knjige i slično. U opremanju knjiga su zacijelo utjecali i ljubitelji koji su posebno cijenili knjige, ali i vrijedne uveze, pa su i djela iz svoje biblioteke obilježavali posebnim uvezima.¹⁴ Očito da je tako bilo i s Marulićevim knjigama, što će se moći bolje pojasniti kad se istraže uvezi njegovih djela u knjižnicama u nas i u svijetu.

¹³ Marci Maruli quinquaginta parabolae, Coloniae apud Joannem Gymnicum AN. M D XXIX mese septembri. Naučna biblioteka — Split. Knjiga je uvezana u šarenu ljepenku s bijelim kožnim hrptom, koji je presječen komadićem tamne kože na kojoj je zlatotiskom utisnut naslov knjige. Uvez ima odlike sloga iz početka 19. stoljeća.

¹⁴ Marulićeve knjige bile su cijenjene i izvan njegove domovine, pa su primjerice u Mađarskoj uvezane u vrijedne umjetničke uveze poznatih radionica franjevaca u Budimpešti i Ofenu. Jedna od njih nalazi se i u Nadbiskupskoj biblioteci u Ostrogonu, tiskana u Baselu 1513. godine. — E. Sz. Koroknay: Eine ungarische renaissance Einbandgruppe vom Anfang des 16. Jahrhunderts. Sonderdruck aus Gutenberg — Jahrbuch 1966, str. 371. — Katalog izložbe »A magyar Reneszánsz könyökölő műhelyek.« Budapest 1966–1967, str. 41.

Cvez njemačkog izdanja Marulićeve *Institucije* (Dilingen 1583).
Naučna biblioteka u Splitu